

תרבות האשמה או תרבות סליחה

שמעתי הרבה, שלא ניתן לח"כ אריה דרעי לכהן כשר, כי בעבר הוא נמצא אשם במשפט. אמרו את אותו הדבר גם לגבי ח"כ איתמר בן גביר ואיימו על ח"כ בנימין נתניהו באותו העניין¹, במיוחד מאז הוא מכהן כראש ממשלתנו. אלה כמובן רק מצקת המקרים המפורסמים.

איזו משמעות יש לעונש, אם ההאשמה נשארת תמיד, כאות על מצחו של קיין²? מצד אחד מלמדים שתפקיד העונש שהושת בבית המשפט הוא משולש: ענישה, כפרה והזהרה – ענישה על עוול שנגרם³; כפרה כניסיון לתקן את דרך המחשבה שהביאה לביצוע העוול; הזהרה, בעיקר כלפי אחרים, לבל יבצעו את אותו המעשה. מצד שני, הכפרה לא נחשבת והעונש נצחי.

לרוב מטרות אלה⁴ לא מושגות... הזהרה כנראה אינה נשמעת, כי מבריא את העולם ועד היום, תמיד קם מישהו אחר שמשדל להצליח במקום שהנאשם נכשל: הפושע שהואשם נתפס לא פעם כלא-יוצלח במקום כפושע. העובדה היא שכאשר הפשע "מצליח", הפושע זוכה לרוב להערצה; ועוברים לסדר היום בקשר לניזוקים⁵. גם הכפרה אינה עובדת, כי היא כפויה על ידי מנגנון "עוין" ולא באה ממקום פנימי לפושע: כלומר, כוחו של המאשים גובר כרגע על כוח הפושע⁶ – רק קצת סבלנות מצידו ואפשר לנסות שוב ושוב ובסופו של דבר "להצליח" בפשע⁷. לגבי העונש, הגישה של הפושע היא פשוטה: זה חלק מהמעשה – טבעי שהיד כואבת למי שסותר על לחיו של אחר. כל עוד העונש נשאר "חיצוני" לפושע, אין לו משמעות ומטרותיו לא יושגו.

באותו אופן, אין משמעות לשכר בתרבות האשמה. גם הוא נובע מגורם חיצוני, לכן מוטב לרמות ולהראות "בסדר" כדי לנצל את יתרונות השכר, אפילו כאשר המחשבה הפושעת מצליחה בסתר. אם בסופו של עניין אין משמעות לעונש ואין משמעות לשכר, למה להתאמץ לטוב? להתנהג "נכון"? בכלל, למה לי להתאמץ? מוטב "לזרום" ולנצל ככל האפשר כל מצב לטובתי.

ואכן, תרבות ההאשמה המתמדת היא כישלון, הגורמת לדריכה חברתית במקום, להתמדה במצב קלוקל. בתרבות זו "הגורל" שולט, החזק הוא הצודק, אין שום צורך באחריות אישית של מבצע פעולה כלשהי⁸. זו תרבות של דכאון ושלילת קידום ושיפור. לצערי, זו התרבות הרווחת בחברות הנוצריות, בחברות הקומוניסטיות – וגם בישראל... ולרוב חברתנו מוסיפה עוול משלה על העוול שהפושע גרם, בוודאי בדין הפלילי, בכך שאין היא מפצה את הניזוקים ואלה חייבים לפנות להליך אזרחי נוסף על ההליך הפלילי כדי לקבל תיקון כלשהו.

לא כך טוב, אם החברה רוצה להתקדם מוסרית ובכלל להתקיים לאורך זמן.

¹ לעומתיים אינם מתחשבים בחזקת החפות.

² שבכלל שימשה כהזהרה לבל יפגעו בו, ולא כהסתה מתמדת לקלקל את חייו...

³ לרוב, רק מה שנתפש כעוול בעיני מגדירי החוק, לא בהכרח בעבור קורבנות המעשים. בגלל זה קיימים פשעים נגד החברה בכללה, נגד המדינה וכיוצא בזה: אין ניזוק ישיר, שאפשר להצביע עליו. לעומתיים מסוימים מגדירים זאת בחופש הביטוי, למשל, או כפעילות אידיאולוגית.

⁴ של עונש, כפרה והזהרה.

⁵ כולם מכירים את Robin Hood באנגליה, או את האופנובנק בישראל. זו הסיבה שמקרה ראש הביטחון הפנימי (למעשה, שר המשטרה) הראשון בהיסטוריה העולם Vidocq היה כל כך חריג (הוא היה גנב די מוצלח מבחינתו, אך נפוליאון החליט למנותו כשר, במחשבה שהוא מכיר את ה"תרגילים" של הפושעים – ובאמת המינוי הצליח ולמעשה וידוק יסד את מקצוע השיטור המוכר לנו היום).

⁶ נראה שכך הוא מבין.

⁷ הסטיסטיקה מדברת: רוב הפושעים חוזרים לסורם, בדיוק כשור מועד.

⁸ על כן, קיימות קביעות וחוסר אחריות אישית של פקידים (חזקת התקינות): יש קשר הדוק.

חברה מוסרית דואגת קודם כל לפצות על העוול ולרפא את הניזוק. אני חושב שהיהדות מבינה זאת: בלי תיקון מקדים, אין סליחה – זו המשמעות של יום כיפור כפי שלמדתי אותה, אחרת יום זה הוא העמדת פנים כלפי חוץ, הצגה לסובבים בלבד. רק אחרי התיקון יכול לבוא עונש – וגם הוא אינו יעיל, אלא אם הוא מתחיל בתשובה. כפי שכתבתי למעלה, כל עוד העונש מופנם כמבחן כוח בין החברה ונציגיה לבין הפושע, אין לו תועלת אמיתית אלא כסוג של נקמה⁹. בנוסף, מוסר אינו רק עניין אישי, הוא בהחלט גם עניין חברתי, עניין פוליטי ומדיני: חברה יכולה – צריכה! – לתקן עוולות שנגרמות מהכללות, למשל, כגון ההתייחסות השונה לנכים בתוכה, וכדומה התייחסויות שונות לפרטים שונים באוכלוסית המדינה.

אם בא תיקון, אם באה תשובה, אם הושת עונש ויושם, אז השלב האחרון ההכרחי הוא סליחה. בלי סליחה, אין אפשרות להשתחרר מהמעשה, אין אפשרות להתקדם! הסליחה, ובעקבותיה ההימנעות מהזכרת המעשה, היא תנאי הכרחי להתקדמות, היא הבסיס לחברה מוסרית – להבדיל מחברה כוחנית.

איני מתכוון כלל לסליחה הגורפת מראש, כפי שהנצרות מבינה אותה, ואיני כלל כותב על שכחה: אלה טעויות שעלולות לאפשר חזרה על העוולות. להיפך, גם הפושע, גם קורבנותיו חייבים לזכור את המעשים. אלא שאחרי תיקון ואחרי שינוי גישת הפושע, סליחה מאפשרת להתקדם ולא להיתקע לעד כמו שהלומי קרב תקועים ברגעים קשים בעבורם. ואמנם תקנות אירופאיות העוסקות בהגנה על מידע מבקשות להחיל "הזכות להישכח" אחרי ריצוי עונש¹⁰.

למדתי שכדי לשרוד יחסית בשלום בתרבות על האשמה, הדרך היחידה להימלט מאסון היא לנסות לקנות את השקט על ידי דורון או שוחד¹¹. כמובן, טוב גם להתכונן ולהתגונן על ידי הכנות קרביות או הגנתיות¹², ויש שיוסיפו תפילות: התרבות המוזיקלית מלאה בתחינות לשלום, ולמצער – לניצחון, בכל התרבויות.

בתורה שלנו, מעשי יעקב אבינו לפני המפגש המחודש עם עשיו אחיו, הם דוגמה מצוינת ומדויקת של ההתנהגות הנכונה בתרבות של האשמה. תרבות של האשמה היא תרבות של גורל, של התרחשויות קבועות מראש בידי גורם זר, של חוסר חופש וחוסר אחריות אישית, של חזרה אין-סופית על אותן שגאויות, של אלימות הכרחית כאשר מחפשים מפלט. לעומת זאת, התנהגות יוסף הצדיק כלפי אחיו, אחרי שהוא חושף את זהותו האמיתית, היא מופת של תרבות סליחה –

⁹ אין פרוש הדבר שנקמה שגויה בכל המקרים. בלא מעט מצבים, היא אפילו הכרחית, למשל במקרה של רוצח או אנס, כאשר אין שום אפשרות לחזרה בתשובה או לתיקון.

¹⁰ לדעתי, הזכות להישכח נכונה בפשע הראשון, אולי השני; אך בוודאי אין זה נכון מהפשע השלישי ואילך. בדומה לשור מועד, מי שמתעקש לפעול נגד החברה חייב להיזכר ככזה. איני איש משפטים, לכן איני יודע איך גורמי החוק בישראל נוהגים.

¹¹ ויש שיגדירו את תשלום המיסים בחברות אלה מתפקד כסוג של שוחד כלפי מנגנון דורסני – לדעתי, בחברה מבוססת אלימות והאשמות מתמידות, טענה זו צודקת. לעומת זאת, תשלום מס בחברה מוסרית הוא כלי לתיקון הכללות ולשיפור תנאי מחייה של הכלל. במקרה הראשון, מנסים להשתמט, במקרה השני, משלמים והנדבנים אפילו מוסיפים על ידי מעשי חסד.

¹² לפרטים, מדובר בהתקנת סורגים ודלת פלדה, למשל. לעמים, זו המשימה של צבא הגנה... כאשר הוא משמש רק להגנה – אפילו אם וכאשר הגנה יעילה ומוצלחת יכולה להיראות כהתקפה זדונית או ככיבוש בעיני לעומתיים (בעניין זה, חשוב לזכור שגם ביטויים תוקפניים של ראשי צבא או ראשי מדינה הם בדיוק כמעשה תוקפנות צבאית).

ובאמת, ללא הסליחה של יוסף, יתכן ולא היתה מתאפשרת לידת עם ישראל מתוך המשפחה של יעקב; ההיסטוריה שלנו היתה נעצרת בלולאה אין סופית של נקמות הדדיות¹³.

ואילו התשתית של תרבות סליחה היא דווקא אחריות אישית של כל אדם לכל אחד ממעשיו¹⁴, ועל כן קיימת אפשרות של תיקון, של התקדמות – בעבור הפושע, בעבור הקורבן ובעבור החברה בכללותה. וכאשר מתווסף לסליחה גם רעיון של ברית בין הכוח העליון לבין האנושות – או העם, או התרבות – כי אז ניתן גם כיוון אפשרי לדברי הימים¹⁵, בין אישיים, בין לאומיים, בין תרבותיים. אם קיימת הגדרה אפשרית של מושג המוסר, זו היא: אחריות אישית יחד עם ברית עם הא-ל, הנותנת כיוון ומגדירה מה מוסרי ומה לא.

כדברי הרב הד"ר יונתן זקס, "טרגדיה"¹⁶ מולידה פסימיות. תפיסת זמן כחוזר על עצמו מולידה הכנעה¹⁷. תפיסת זמן כהתקדמות¹⁸ על ציר כלשהו מולידה אופטימיות. תפיסת זמן מבוססת ברית מולידה תקווה¹⁹.

כל אחד בישראל מכיר את חוקי יום הכיפורים, והאמנן הלאומי שלנו הוא "התקווה" – ממש לא סתם. חייבים אנחנו לדחות מכל וכל את סממני תרבות ההאשמה, אם ברצוננו לראות בהמשך מדינתנו.

איחול שהוא האשמה

כמה פעמים שמעתם "סע בזהירות"? משפט זה נשמע כאיחול טוב...

למען האמת, המחשבה המסתתרת מאחרי המשפט היא "אני מניח שאינך נוהג בזהירות, אז חובתי להזכיר לך" – כלומר, האשמה סמויה.

בתרבות סליחה, המשפט המתבקש מוכוון תוצאה: "סע לשלום", "סע בבטחה" וכד'. אם רק תקשיבו, תשימו לב עד כמה תרבות ההאשמה הסמויה נפוצה היום במדינתנו.

הדיבור בתרבות הסליחה הוא כה פשוט, כה יפה, כה מרפא; הדיבור בתרבות האשמה מזיק.

¹³ נקמה על כבוד פגוע (זה מה שקרה לעיר שכם, מעשה שהגויס מסביב הבינו מצוין, אך יעקב אבינו סלד עמוקות ממנו: הפגנת הכוח הדורסנית הצליחה. ההשלכה לעתיד היא הציווי כלפי עמלק למגרו, בינתיים בכל דור מחדש, עד שהלקח יופנם, לפיו המוסר גובר על הפעלת כוח). היא מאפיין בולט בתרבות הערבית, נובעת מהתפצלות מהזרם היהודי ודוחה גם היום כל התנסות בסליחה, שבאה לעולם כעבור שני דורות על ידי יוסף. בין היתר, סיפור האסלאם מבוסס על הקרבת ישמעאל (לא על עקדת יצחק), ולא כבסיפור המקראי.

¹⁴ "כל מקרה לגופו של עניין". זו תפיסה שונה לחלוטין מתרבות ההאשמה. להבנתי, זו תפיסת עולם מטיבה עם החברה ומשחררת מעול העבר הקלוקל. עמדה זו מניחה הסרה מסוימת של הגנות טרומיות כגון קביעות במקום העבודה או "העלבת עובד ציבור".

¹⁵ לפחות בדיעבד. רק נביאים מסוגלים להבין את ההווה ולחזות בהתפתחויות העתידיות האפשריות.

¹⁶ כלומר, התרבות היוונית. יש סיבה לכך שטרגדיה נגמרת תמיד במוות אלים! וחשוב לזכור שבתרבות יוון, אפילו האלים (כלומר, כוחות-העל הקבועות המפעילות לכאורה את האדם) עלולים להיעלם או להיהרג.

¹⁷ זאת אומרת, אלה תרבויות המזרח הרחוק.

¹⁸ זו התרומה של תפיסה פרוגרסיבית בתקופת הנאורות, לפני כמאתיים שנה. מה שקרוי היום "פרוגרס" אינו כזה כלל, אלא הוא ניסיון חזרה אחורנית עד לתוהו ובוהו ראשוני, לפני החלת כל חוק, לפני בידול בין סוגי מציאות (רק בידול מקדים מאפשר בריאה יש מאין – כך אני מבין את הפסוק השני בספר בראשית).

¹⁹ "Tragedy gives rise to pessimism. Cyclical time leads to acceptance. Linear time begets optimism. Covenantal time gives birth to hope." In Jonathan Sacks, *Covenant and Conversation*, vol 1 – Genesis, p. 353

משוב או שאלות למשאל-עם לא רשמי הקשורים לנושאים של משילות או נושאים חוקתיים

אם דברי נראים לך, וגם אם לאו, כאזרח (או אזרחית) וריבון במדינתך שברצונך להשפיע, טוב לענות לשאלון משאל-העם הלא רשמי להלן. נא להעתיק את השאלות לקובץ word קטן, למחוק את התשובות המיותרות ובכך לסמן את תשובתך האישית ולשלוח לכתובת הדוא"ל kirtsonenu@walla.co.il לשם חישוב סטטיסטי בראש חודש, אשר ישלח למרכז מחקר ומידע של כנסת ישראל במטרה לאפשר גישה אליו לכלל.

השאלות מבקשות להתייחס למדינת ישראל של חלומותיך ותקוותיך, ממש **לא** של אילוצים או של מציאות! רצוי לענות לפי רצונך לתיקון העתיד, ללא התחשבות בעמדה מפלגתית או דתית, או בהשפעת כלי תקשורת או כל מי שמנסים להשפיע עליך.

שאלון משאל-עם 26

26-1	האם נכון לשמור לעד רישום האשמות ?	כן	לא	דלג
26-2	האם נכון לשמור לעד רישומי הרשעות ?	כן	לא	דלג
26-3	האם נכון למחוק רישומי הרשעות כעבור עשר שנים ללא הרשעה נוספת (בכל תחום שהוא) ?	כן	לא	דלג
26-4	האם נכון למחוק רישומי הרשעות כעבור עשרים שנה ללא הרשעה נוספת (בכל תחום שהוא) ?	כן	לא	דלג
26-5	האם נכון לשמור לעד רישומי הרשעה, אך למנוע פרסומם בעבור עשרים שנה, לכל גורם שהוא ?	כן	לא	דלג
26-6	האם נכון להזהיר נהג בביטוי "סע בזהירות" ?	כן	לא	דלג
26-7	האם נכון להחל לנהג "להגיע לשלום בבטחה" ?	כן	לא	דלג